

VEPSA RAHVUSEEPOST ORIGINAALIS JA MITMES TÕLKES LUGEDES

Nina Zaiceva. Virantanaz. Нина Зайцева. Вирантаназ. Поэтический эпос на вепском, финском, эстонском и русском языках. Переводчики: М. Ниeminen, Я. Ыйспуу, В. А. Агапитов. Petroskoi: Periodika, 2016. 216 lk.

Nina Zaitseva. Virantanaz. Vepsa eepos. Tõlkinud, kommenteerinud ja saatesõna kirjutanud Madis Arukask. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018. 277 lk.

Läänemeresoome hõimurahvas vepslastel elavad Vene Föderatsioonis Karjala Vabariigi kagu-, Leningradi oblasti põhja- ja Vologda oblasti loodeosa metsade keskel üksikute külarühmadena teiste rahvaste, peamiselt venelaste seas. Eriti viimase saja aasta jooksul on palju vepslaste siirdunud lähedastesse ja kaugematesse linnadesse. Nad on peale tungiva vene keele ja kultuuri mõjul katastroofiliselt, kuid paratamatult assimileerumas. Vepsa rahvuse eksistentsi oleks võimalik vähegi soodsamates tingimustes pikendada, kuid näikse, et hääbumist ei saa enam kuidagi peatada. End vepslasteks pidavate inimeste arv on rahvaloenduste andmetel kahanenud veidi alla 33 000-lt 1926. aastal 5936-ni 2010. aastal, seega tublisti üle

viie korra. Neist vepsa keele valdajaid oli viimati mainitud loenduse järgi vaid natuke üle 3600. Tänapäeval on keeleteadlaste arv ja osakaal usutavasti veelgi väiksemaks jäänud.

Vepsa kirjakeel loodi ning vepsakeelne kooliharidus kehtestati praeguses Leningradi ja Vologda oblastis üleliidulise kultuurilise järeleaitamise ja kirjaoskamatuslikvideerimise kampania käigus 1930. aastate alguses, kuid hävitati stalinliku režiimi tingimustes juba sama kümnendi teisel poolel. Seevastu Karjalas õpetati vepslaste toona kummalisel kombel soome keeles. Vepsa kultuuri ja kirjakeele ning koolihariduse uus arengujärk sai teoks perestroika tingimustes ja Nõukogude Liidu lagunemisel. Praeguseks on üllitatud üle 100 vepsakeelse raamatu, ilmub vepsa- ja venekeelne ajaleht Kodima (Kodupaik) ja almanahh Verez tullei (Värske Tuul). Paraku pole haridus- ja kultuurielu ilmutanud loodetavat hoogu, sest nagu kirjutab Madis Arukask oma saatesõnas „Vepslastest, nende ajaloost, traditsioonilisest eluviisist ja maailmapildist“, „ambitsioon saavutada kasvõi kultuuriline iseseisvustunne, on võimude poolt sageli surutud madalasse dekoratiivsusse, rahvakultuurilistesse ettevõtmistesse. Sellisena, peamiselt vene keeles

ja internatsionaalses vaimus jätkuvad ka vepsa kohalikud rahvuspühad, vepsa hariduselu on taandunud üksikuteks fakultatiivtundideks siin-seal [---]" (lk 259). Sellistes tingimustes sündis XXI sajandi teisel aastakümnel vepsa eepos „Virantanaz”.

Vepslased on soome-karjala „Kalevala” (1835), eestlaste „Kalevipoja” (1857–1861 teadusväljaanne saksa-keelse tõlkega; 1862 rahvaväljaanne), setude „Peko” (1995) ja ingerisooe samalaadse(te) teos(t)e ilmumise järel juba kuues läänemeresooe rahvas, kellel on oma eepos. Elias Lönnroti „Kalevala” on peetud kahe rahva eeposeks, kuid ta on ammutanud ainest ka isurilt ja ingerisoomlastelt. Mitmekülgne vaimulik ja kultuuritegelane Arvo Survo on loonud neli regivärsilist eepikasse kuuluvat teost, millest ilmumisaastatelt vanim on „Itku Ingerille” („Itk Ingerimaale”, 1992) ja värskem „Korvekkko” („Pölislaaneelanik”, 2019). Mirja Kempineni loodud ingerisooe eepos „Liekku” („Häll”) on välja antud 2013. aastal. Seni pole suudetud selget vahet teha eepose, lugulaulu ja teiste pike-mate värsivormis eepiliste teoste vahel. Meil on puhuti eeposteks peetud ka Villem Grünthal-Ridala eeposemahulist lugulaulu „Toomas ja Mai” ning August Annisti kolmeosalist poeemitsükli, mille hulka kuuluvad „Lauluema Mari” (1966), „Karske Pireta” (1970) ja „Udres-Kudres, Päevapoeg” (1990). Eeposeks on oma teost pidanud „Kuldmamma” autor Aleksander Heintalu. Eepose nimele pretendeerib veel mõni teinegi eesti autori eepikateos. Jätaksime siiski kirjandusloolastele lahendamiseks, kas kõiki või milliseid mainitud teostest võib pidada eeposteks. Analüüsimisel tuleks lähtuda eepose liigist ja eeposeks olemise kriteeriumidest. „Virantanaz” ei anna põhjust kahtlemiseks. See on rahvus-eepos, mis kajastab vepslaste identiteeti ja maailmapilti ning on didaktilise iseloomuga, loodud nii praegusi kui ka tulevase põlvi silmas pidades.

„Virantanaze” autor on Vologda oblastis 1946. aastal sündinud vepslane, vepsa keele uurija ja filoloogiadoktor Nina Zaiceva, kes töötab Petroskois Venemaa Teaduste Akadeemia karjala keele, kirjanduse ja ajaloo instituudi keeleteaduse sektori juhatajana. Temas on ühendunud suurepärase teadlane ja andekas luuletaja. Zaiceva on vepsa kirjakeele peamisi taasrajajaid, vepsa keele ema, sõnaraamatute, õpikute ja luuletuskogude autor, samuti ilukirjanduse vepsandaja. Ta on südames tõeline vepsa patrioot. Viienda eluaastani oskas ta üksnes vepsa keelt. Zaiceva on lausunud: „Minu hing laulab vepsa keeles.”¹ See on sulatõsi nii otseses kui ka kaudses mõttes.

Kuidas eepos on sündinud ja milline on olnud selle edasine käekäik? Zaiceva sõnutsi oli talle eepose käsile võtmist soovitanud soome kirjanik ja ühiskonnategelane Markku Nieminen, kes on Ida-Soomes Kuhmos asuva Juminkeko fondi kirjastuse ja kultuurikeskuse rajaja. See oli juhtunud pärast seda, kui Zaiceva oli Niemineni initsiatiivil ette võtnud ja lõpetanud „Kalevala” lühendatud vepsanduse. Arukase teatel on Zaiceva mõtet eepose poole suunanud ka koos noorema põlve rahvaluuleteadlase ja lastekirjaniku Olga Žukovaga ette võetud vepslastel eriti silmapaistvalt välja kujunenud folkloorižanri, nimelt itkutekstide teadusliku väljaande koostamine. See ilmus vepsa kultuuri aastal (2012) (lk 265–266).

Juminkeko missiooniks on ühelt poolt „Kalevalaga” seotud pärandi säilitamine, teisalt aga Soome ja Karjala kultuurisidemete arendamine. Kirjastus on üllitanud ka vepsakeelset kirjasona. Nii ilmus 2012. aastal eepos „Virantanaz” ja selle lastevariant, 2015. aastal aga Karjala kirjandusklassika vepsa-

¹ С. Гришина, Интервью с лингвистом Ниной Зайцевой о работе по сохранению вепского языка. – Культура вепсов. Вологодская область. <http://cultinfo.ru/infoproject/vepsy/index.php?id=28> (21. VII 2019).

keelses kogumikus „Kuldsed sõnad” eepose mõnevõrra pikem variant.² 2013. aastal sai alguse eepose ilmumine vepsa ja paralleelselt mõnda teise keelde ümberpanduna. Esimesena neist ilmus teos paralleelselt soome keeles Niemi-neni tõlkes, seejärel 2015. aastal almanahhis „Verez tullei” vene luuletaja, kunstniku ja koduloolase Vjatšeslav Agapitovi tõlkes, kes muuseas sepsitab värsse ka vene keele Äänisetaguses murrakus. 2016. aastal nägi trükivalgust praegu retsenseeritav teos lisaks vepsale veel soome, eesti ja vene keelde tõlgituna ning viimaks kaks aastat hiljem uus eestindus. Peale 2018. aasta tõlke on teised raamatud pandud ümber eepose lühema variandi põhjal. Esimest korda tõlkis eepose eesti keelde Karjala keelte ja kirjanduste asjatundja Jaan Õispuu, teist korda eestindas värssteose folklorist, vepsa elu ja pärimuse tundja Madis Arukask.

Lugejat huvitab ehk küsimus, miks on nii lühikese aja jooksul tehtud ühest teosest kaks eestindust. Arukask vastas järelepärimise peale lahkesti, et ta hakkas 2016. aasta alguses omapäi eepost tõlkima ja alles kevadel sai teada, et Zaiceva oli tellinud tõlke oma healt kolleegilt ja tuttavalt Jaan Õispuult, kes oli juba varem vahendanud Zaiceva luulet; mitmekeelne eepos kavatseti üllitada autori 70. sünnipäevaks.³ Arvustatav teos ilmus oodatult 2016. aastal Karjala rahvuspoliitika ministeriumi rahalisel toel. Raamatut müüki ei lastud, mistõttu see jäi paraku raskesti kättesaadavaks nii väljaspool Karjalat elavatele vepslas-

² N. Zaiceva, Virantanaz. Vepsläine epos. (Juminkegon paindused 95.) [Kuhmo:] Juminkeko, 2012. 93 lk; N. Zaiceva, Virantanaz. Lapsile. (Juminkegon paindused 96.) [Kuhmo:] Juminkeko, 2012. 28 lk; Kuldaizēd sanad. Nikolai Abramovan valitud runod, Nina Zaicevan vepsläine epos. (Karjalan kirjallisuuden klassikot; Juminkegon paindused 125.) [Kuhmo:] Juminkeko; Petrozavodsk: Periodika, 2015.

³ M. Arukase e-kiri arvustuse autorile 17. VII 2019. Avaldan kirja saatjale tänu 2016. aasta teost avava lingi eest.

tele kui ka vepsa sõpradele. Õnneks saab mitmekeelse eeposega tutvust teha interneti vahendusel.⁴ Esmaväljaandel pole kommentaare ega järelsõna, raamatust võib lugeda vaid autori ja tõlkijate lühieelulugusid. Seda võib pidada piiratud levikuga rahvaväljaandeks.

Arukase variant koos lähtetekstiga ilmus Eesti Kultuurkapitali, Alfred Kordelini Sihtasutuse ja Hõimurahvaste Programmi toel ning on varustatud põhjalike kommentaaridega ja suhteliselt pika järelsõnaga. Eepose värsid on nummerdatud. Raamatut saab raamatu-kauplustest osta. Tegu on kahtlemata teadusliku väljaandega. See muidugi ei tohiks hirmutada tavalugejat. Mõlemad tõlked on värssteoste ümberpanekutele omaselt üpris erinevad.

Vepsa eepose laiem mõju kultuurile on juba tuntav. See kajastub näiteks üliõpilaste ja teadlaste ettekannetes. Tänavu augustist oktoobrini etendati Eesti Rahva Muuseumis eepose „Virantanaz” ainetel Toomteatri ja Eesti Rahva Muuseumi koostöös valminud Jaan Toomlinga lavastust „Jumalad on maal!!!”.⁵ Eepos on andnud impulsi pooletunnise etnograafilise dokumentaalfilmi „Sarjärve jaht” loomiseks. Filmis kajastuvad vepslaste jahikombed, sh erilised toidud, ja suhtumine loodusesse. 2018. aasta andmeil olid filmile lisatud juba ingliskeelsed subtiitrid ning alustatud ettevalmistusi soome- ja hiinakeelsete (!) subtiitrite tõlkimiseks.⁶ Resümeerigem: rahvuseepos „Virantanaz” on sündinud ja elab oma elu.

Eepose „Virantanaz” aluseks on vepslaste muistendid, rituaalid, loitsud,

⁴ http://avtor.karelia.ru/elbibl/zaiceva/zaitseva_virantanaz/index.html#1 (22. VII 2019).

⁵ <https://www.erm.ee/et/events/jumalad-maal> (21. VII 2019).

⁶ Вепский эпос, составленный уроженкой Вологодской земли, вызвал вдохновение у кинематографистов. – СеверИнформ. Информационно-аналитическое агентство. <http://www.severinform.ru/?page=newsfull&date=04-04-2018&newsid=250989> (21. VII 2019).

itkud jm, mille autor on mitmetsüklilise süžee lõimesse kudunud ja nõnda ühtse terviku loonud. Sealjuures on suuresti abiks olnud vepsa päritolu folkloristi Irina Vinokurova teosed vepslaste mütoloogiast.

Eepose pikem variant sisaldab 2778 värsirida. Teosel on värsivormis eraldi autori eessõna (lk 6–11) ja eepose eessõna (lk 13–17). Teos algab nõnda: värsid 1–12 *Minun pähä tuli, / südäimehe sulii / vepsän epos tehta, / teramb teile ehtta / epos nece toda. / Vepsäks epos loda, / rahvast, kuni mahtat, / da i kuni tahtoit, / pagišta völ kelel, kuni kel'tud eile / meiden pagin sula, / kuni kanzas kulem.* Arukase tõlkes kõlab see nii: „Mulle pähe tuli, / hinges süttis tuli / vepsa eepos luua, / teie ette tuua / seda nagu suudan. / Ise väga loodan, / et see korda läheb, / kuni kasvõi vähe / on veel neid, kel vaja / vepsa keele kaja, / oma keeles sõnu / kõnelema mõnu”; ning Jaan Õispuu tõlkes: „Minu pähe tekkis, / südamesse kerkis, / isu eepos teha, / ruttu teile näha / eepos see siis tuua. / Vepsa eepos luua, / rahvas kuni oskab / vepsa keeli kosta, / rääkida kui tahab, / kuni keel'dud pole / me kauni keele kõla, / mis rahva suus veel elab.”⁷

Autor kurdab hoolivalt: 13–15 *Minä holiš olen, / minun hinged noleb / vepsän kelen kadond* („Mina olen mures, minu hinge pureb / vepsa keele saatust” – kui pole teisiti märgitud, siis on tegu Arukase tõlkega; Zaiceval originaalis ’kadumine’). Edasi luulendatakse, kuidas ja

⁷ Väikese võrdlusmomendi loomiseks esitagem vepsa eepose esisõnad ka soome ja vene keelde tõlgituna: „Mieleheni iski, / sydämeni käsiki / vepsän eepos luoda, / ilo teille suoda: oman kielen lukea, / siten kieltä tukea. / Omaa kieltä osaamme, / puhua jos tahdomme. / Kieletty ei ole kieli, / siitä meille hyvä mieli. / Kieli oma vielä elää, / vepsän kansan suussa helää”; „Маленькая дверца / Прикрылась в сердце / Лишь я захотела, / Думаю, для дела / Сочинить для вепсов / Эпос – песню детства. / Чтоб звучал в ней говор / Языка родного, / Чтоб семья любая / Речь не забывала, / Да жила охота / Выжить у народа”.

mis ainetel on eepos sündinud. Sujuvalt järgneb eepose eessõna sellest, mida autori vanaisa oli talle videvikutundidel pajatanud, aga jõuab lõpuks taas meenutuseni eepose loomisest. Siinkirjutaja oleks näinud mõlemat eessõna meelsa mini ühe peatükina.

Eepose kesksete sündmusteni ei jõua lugeja veel niipea. Eelneb kolm peatükki, mille eesmärgiks on siduda pärislugu lähema ja kaugema minevikuga ning vepsa rahva maailmavaatelise olemusega. Rahvuseeposes lähtutakse karust kui tootemlikust esivanemast, kellest jutustatakse peatükis „Kondjan, rodun iżandan, openduz” („Karu, hõimu esiisa õpetused”, lk 18–29). Muu hulgas jutustab karu järeltulijatele, kuidas tuleks mõistlikult elada ja loodust säästlikult kasutada. Vepslased olid veel lähiminevikuski tuntud metsarahvana ja üsna algeliste maaviljelejatena (vt peatükid „Elo kesk mecad” – „Elu kesk metsa” ja „Elonverod” – „Vana elumood”, lk 30–53). Seepärast on autori katse vahendada värsivormis vepslaste metsaelu aluspõhimõtteid igati asjakohane. Nagu eessõnas, rõhutab autor mitmes kohas mujalgi vepsa keele tähtsust ja vepslaseks olemist: 175–177 *Kel' teile anttud: / Vepsläiziks pandud / olda täs mirus* („Keel teile toodud – vepslaseks loodud / te selles ilmas”).

Nüüd jõuame eepose oluliste tege- laste vepslase Vira ja ta saamist abikaasa Aira maile: 602–605 *Ani jogen randal / süvän järven rindal / oli Viran tanaz, / hänen kodi armaz* („Nõnda siis jõerannal, / suure järve rinnal / oli Vira tare, / tema armas pere”). Edasi saame teada orvust Aira elusaatuse lapsepõlvest abiellumiseni. Vira elust jutustatakse esialgu vaid ta armumislugu Airasse. Alles tagapool saame teada, et Vir on väga osav jahikunstis, kehalt aga vägilasesarnane. Vira kuju loomisel on olnud eeskujuks XVII sajandil elanud legendaarne vepsa jahimees Martjanov, kelle kuulsus ulatunud Moskvani. Edasi tuleb juttu Aira ja Vira lastest. Nende perre sündis tütar Tal'oi ja kaks poega.

Viimaste elust teoses küll veidi räägitakse (lk 118–121), kuid nende nimesid isegi ei mainita.

Saabub eepose kulminatsioon. Poeetiline looduskirjeldusega algavas peatükis „Mecastuz vanhas Virantanhas” („Jahiretk vanas Virantanhas”, lk 172–173) jutustatakse (taas nimeta!) Moskva vürstist, kes oli kogu senise laiduväärse elu raisanud pillerkaaritades ja jahikäikudel. Kypse mehena saabus ta Vepsamaale ja palus abi kogenud kütilt Viralt. Viimane pidi Moskva vürstiriigi alamana täitma käsku. Vürst lausus: 2285–2288 „*Ižand, mö lähtem korbehe / kondjan pezannoks tämbei ved! / Ajoim Moskvaspäi teiden kodihe, / satad meid sinna-k ali ed?*” („Peremees, laande läheme / karu küttima täna veel! / Moskvast sõitsime siia kohale, / juhid sinna meid, näitad teed?”) Originaali sõnasõnalt tõlkides tundub vürsti käsk veelgi resoluutsem: „Kas juhid meid sinna [= karupesa juurde] või mitte?” Leebena tundub ka J. Oispuu tõlge „viid ju koopa juurde, eks ju?”

Vürsti elu päästes tappis Vir põlislaanes noaga karu nagu meie Põrgupõhja Vanapagan. Virantanazes viibides armus vürst Tal’oisse, järgnesid kosjad, mille käigus teoses räägitakse innukalt vepsa endistest kommetest ja tavadest. Tal’oi esitas pika pulmaitku (*saivoik*), sest vürst kavatses kohe pärast pulmi viia oma noore naise kaugesse Moskvasse: 2605–2608 *Neižne kodinke ičez prostihe, / ženih edahaks händast veb* („Neiu koduga jättis hüvasti, / peigmees kaugemale tema viib”). Eepose põhi-osa lõpeb sõnadega: 2701–2704 *Muga lopihe knäzin matkaine / vepsän korbehe nece sid’. / Muga kazvaškanz’ hoi- kut langaine, / miččes aigalaz vahven’ nit’...* („Nõnda lõppeski vürsti rännutee / põlislaantesse Vepsamaal. / Nõnda põimiski pehme lõngake / ühte kindlama lõimega...”). Nõnda ilustatult-alistuvalt kirjeldatakse vepslaste paratamatu assimilatsiooni varast järku. Siin- kirjutajale on selline faabulakäik täiesti vastukarva. Saanuks ju teisiti (ehk ka

kuidagi lootusrikkamalt) läheneda, ent selline on olnud autori tahe. Lõpuks, ega see ajalooliselt vale polegi: nagu kala hakkab mädanema peast, nii on muiste hakanud rahvaste maailmapilt mõranema tavaliselt kõigepealt just ülikutel. Aga siiski...

Tal’oi kasvatamisega seoses esitatakse üks hällilaul ja mitu lastelaulu, nt ahellaul „Kiskoin-kaskoin-sarnaižed” („Kiisu-miisu lood”, lk 116–117). Tütrest saab samuti eepose üks tähtsamaid tegelasi. Võiks eristada omaette Tal’oi-tsükli: teema juhatavad sisse tema mõtted eelseisvast meheleminekust. Lähtutakse eepilisest rahvalaulust neiuale kosja tulevatest taevakehadest (vrd eesti Salme laul). Eeposesse on peale rahvapäraste laulude põimitud veel vepsa luuletajate teoseid, sh on Tal’oi suhu pandud Valentina Lebedeva luuletus pardist.

Paaris kohas on Vira ja Aira tsükli vahele kätketud teadja Anni tsükkel. Vira tädi Anni kutsuti Vira perre loitsima, kui Aira oli raseduse ajal haigestunud. Anni lugu on põnev mütoloogilise sisu poolest. Siin tuleb huvipakkuvat juttu teda ahistanud metshaldjast (*mecanižand*), kelle mõju alt pääses ta alles põlislaanes kasele loitsides. Nüüdsest peale muutus neiu enesetunne normaalseks: 1050–1051 *Elon himo pörub muštos, / nägub elon vauged pol’* („Elutahe jälle virgub, / kumab elu helgem külg”). Anni on eeposes vajalik tegelane, sest tema kui muistse pärimuse kandja suhu sai paigutada lisaks veel mitu suurepäraselt loitsu, sh maohammustuse sõnad (*Puheg kün purendaspäi*), sõnad lapse kaetuse vastu (*Puheg lapsen prizoraspäi*), sünnitussõnad jm (lk 90–101, 104–109).

Omaette lugu jutustatakse karjusest nimega Van’oi. Anni-tädi pärandas talle esialgu kõik karjataiad, nt 1834–1838 *kodišpäi sä seglas ve-gi: / karvoid sinna vähän pane, / lukkol, avadim i muna. / Seglha ala pane liigad. / Živatoile siloi vigad / tehte ei hot’ poudos, mecas* („kodunt sõel sa võta kaasa, / loomakarvu sinna säti, / kanamuna, lukk ning

võti. / Muud ei ole sõela vaja. / Loomi nõnda karjaajal / oht ei luura väljal, met-sas”), kuid surma eel kõik muudki tarkused. Anni-tsükkel lõpeb peategelase lahkumise ja matustega, mispuhul itketakse surmapäeval, samuti kalmistul.

Eepose lõppsõna algab värssidega 2705–2708 *Minun epos – vaumiž. / Aigoiden sid’ lainhiš / elab Virantanaz, / Viran külä armaz* („Minu eepos – valmis. / Jäävalt laulusalmis / elab Virantanaz, / Vira küla armas”). Originaalis on kirjas poeetiline sõnaühend *aigoiden lainhiš* ’ajalainetes’, aga oma sõnu seades on Arukask talitanud teisiti, kuid Õispuu tõlkes on „aegade lainetel” kirjas. Vepsa keele ja kultuuri säilitamiseks ning rahvustunde õhutamiseks on märgilised värsid, mis on meeldetuletuseks ja hoiatuseks ka igale eestlasele: 2761–2770 *Johututada tarbiž, / libutada arni / henghe kelen varad. / Nügüd’ aig om paraz! // Ku hätkestum mö vähän, / ka kadotam, mi tähä, / meiden aigha tuli. / Siloi pagin sulab, / kel’t-ki jo ei linne, / vanhaze jäb, sinna...* („Meenutada vaja, / tõsta, turgutada / keelt ja vaimujõudu. / Veel meil selleks jõudu! // Kui veidi jääme hiljaks, / siis olemegi ilma / saadud pärandusest. / Emakeel siis sureb, / oma kõne hajub, / möödanikku vajub...”).

Värsseepos sisaldab rikkalikku sõnavara, palju fraseologisme, kasutatakse lõppriimi. Üldiselt on mõlemad tõlked ladiusad ja mõnuga loetavad. Näikse, et mõni tekstikoht on paremini õnnestunud ühel, teine teisel tõlkijal. Mõnesuguseid rütmikonarusi esineb originaaliski. Tõlkijad on arvanud tähtsaks nii originaali keelt, sisu kui ka värsiehitust, kuid on pidanud keelte erineva ehituse tõttu tegema mööndusi, teinekord üsna olulisi. See on paratamatu, nt 658–659 *Pän-ki kibišt’ mustas / igähizes tuskas* („Nõnda tusatujus / maailm mööda ujus”), kuid sõna-sõnalt kõlaks see ’Peagi valutas mustas / igaveses tusas’.

Olgu tutvumiseks veel üks eeposekatke, näitamaks, kuidas Arukask on edukalt säilitanud sisu, silpide arvu ja

lõppriimi, kuid pidanud loobuma fraseologismidest, mis pole otseselt tõlgitavad: 2533–2536 *Knäz’ om langenu minei hengehe, / ka i südäimes eläb hän, / minun dumad kaik hänhe lendihe, / knäzin taga mä mehele män* („Armsaks muutunud vürst on otsatult, / minu südames elab ta, / mõtted temaga seotud jäägitult, / minna temale ihkan vaid ma”). Õispuu vahendatud tõlge on samuti adekvaatne, kuigi silpide arvust pole lõpuni kinni peetud: „Vürst on vallutanud minu hinge, / mu südameski elab ta, / kõik minu mõtted on temas kinni, / vürstile minna tahan ma.” Eepose kirjakohta sõnasõnaline tõlge oleks selline: ’Vürst on langenud mulle hinge, / ja ka südames elab ta, / minu mõtted kõik temasse lendasid, / vürstile ma mehele lähen’, sõna-sõnalt veel ’mehe taha’, vrd *выйму замуж* ’mehele minema’ (*за* ’taga; taha’, *муж* ’mees’).

Siinkohal lisatagu veel paar märkust. Eespool näiteks toodud värsiread 602–605 on Õispuu tõlkinud nõnda: „Ühe jõe ääres, / süväjärve manu / oli Vira talu, / tema kodu armas.” Lõunaeesti päritolu *manu* tähendab ’juurde’, mis siia kuidagi ei sobi. Ainoõige käändevorm oleks *man* ’juures’, mis aga jälle üldsegi ei riimu sõnaga *talu*. Kas *süväjärve* on kogemata kokku kirjutatud? Teisalt jääb arusaamatuks, miks Arukask on tõlkes kasutanud epiteeti *suur*, ometi saaks originaalipärasemalt kasutada veidi poeetilisemat *süva*. Niiviisi võiks vist üsna paljugi nuriseda, kuid jätaksime täpsema võrdleva analüüsi nii originaaliga kui ka mõlema tõlke omavahelelise kõrvutamise värsiõpetuses kogenumale inimesele.

Arukask on pädeva folkloristina, pidevalt Vepsamaal välitöödel käijana ja vepsa kultuuri süvatundjana lisanud raamatule asjatundliku ja põhjaliku kommentaariumi (lk 219–247). Enam kui pooleteistsajast järelelõpetuses seletatakse lahti eepose autori vihjeid ning tõsiasju vepsa ajaloo, mütoloogia, olme jms teemadel. Kommentaarid täiendavad olulisel määral teavet vepslaste

vaimse, vähem ainelise kultuuri vallast. Oluline on seegi, et lugeja saab teada, kuivõrd üks või teine eepose osa lähtub rahvapärasest ainestikust. Siinkohal võiks lisada üksnes niipalju, et aastasadade vanused vepsa-saami kontaktid peegelduvad peale keeleainese (lk 225) kaudselt ka Äänisjärve idakaldal paikneva Muromi kloostri asutaja Lazariose pühakuloos, mis on kirjutatud kas XIV või XVI sajandil, s.o ajajärgul, millesse on paigutatud „Virantanaze” tegevustik. Lugejale oleks huvi pakkunud naerist tehtava joogi nimetuse päritolu (vt 192, 193, 244). Sõnakujust ilmneb, et *repoi* tuleneb nimetatud juurvilja tähendavast vene sõnast *pena*, millele on lisatud vepsa deminutiivliide *-oi*, kuigi vepsa keeles esineb ka sugulaslik *nagriž* : *nagrhen*.

Veidi tahaks peatuda mõnel eeposes mainitud vepsa nimel, sh peamise kohanime etümoloogial, samuti isikunimedede edastamisel. Zaiceva mainib, et küla nimega *Virantanaz* ~ *Virantanh* on tõepoolest olemas ja paikneb tema sünnikülustu Voilahti koosseisus.⁸ Nime päritolu tahaks siinkohal veidi täpsustada. Üldsõna *tanaz* : *tanhan* tähendab loomalauta või karjaõue ning on suguluses eesti sõnadega *tänav* ja *tanum*.⁹ Loomapidamist on peetud sedavõrd tähtsaks, et sõnast on saanud talu üldnimetus, pärastpoole talunime järelosa (*Viran tanaz* > *Virantanaz*) ning seejärel tõenäoliselt esmaasuka majapidamise järgi läinud külanime koosseisu. Eeskujuna on kindlasti andnud ka vene mitmetähenduslik *двор*.¹⁰

⁸ N. Zaitseva, *Virantanaz* – an epic in Vepsian? About the first attempt at an epic. – ESUKA–JEFUL 2015, kd 6, nr 1, lk 167.

⁹ N. Zaiceva, Uz’ vepsä-venälaine vajehnik. Новый вепско-русский словарь. Петроской: Periodika, 2010, lk 407; Eesti etümoloogiasõnastik. <https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=t%C3%A4nav&F=M&C06=et> (1. VII 2019).

¹⁰ Vrd vanavene *дворъ* ’elamu; maja; mõisakompleks (härastemaja, majandushooneid jm)’ – И. И. Срезневский, Материалы для древнерусского словаря по пись-

Vir on Zaiceva järgi vepslastel haruldane eesnimi. Lisatagu, et see lähtub ilmselt samakõlalisesest, samuti haruldasesest, nüüdseks ammugi vananenud vene isikunimest *Bup* : *Bupa*, mida seostatakse ladina sõnaga *vir* ’mees’.¹¹ *Vir*-nime eeposes kasutatud deminutiiv *Viroi* on kujult põnevalt lähedane Eesti kohanimelga *Viru(maa)* (< **Viroi*). See ei tarvitsegi olla juhus, kui lähtuda meie toponüümi balti etümoloogiast, mida on rohkete teiste seletuskatsete hulgas peetud viimasel ajal kõige tõepärasemaks. Ladina (*vir* ’mees; kangelane’) ja balti sõna (läti *vīrs*, leedu *vyras* ’mees; inimene’) on teatavasti ühist algupära ning saavad alguse indoeuroopa algkeelest (**viros* ~ **vīros* ’mees’).¹² Mingeid kaugemale ulatuvaid järeldusi sellest teha küll ei maksa.

Huvitav on ka saamist naise Aira nime lugu. Karjala ajalehe Oma Mua teatel olevat Zaiceva selle tuletanud sõnast *air* ’aer’, lausudes intervjuus, et eepose-Aira olnud orvuna nagu aer ilma veneta.¹³ Tegelikult pole nimi kuigi vana. XX sajandi alguses kasutatud eesnime *Aira* peetakse soome *Airi* teisendiks, mis on tuntud aastast 1888 ja tuletatud samakõlalisesest üldsõnast tähenduses ’aeruke’. Ühe teise soomlasest *Airi* isa pidas nime saamipäraseks, sest tal olevat meeles mõlkunud Soome Lapimaa kohanimi *Airiselkä*. Soome keelest on ilmselt saadud saami tüdrukute nimed *Áirá* ja *Áire*.¹⁴

менным памятникам. Кд 1: А–К. Санкт-Петербург, 1893, lk 642–643.

¹¹ Н. А. Петровский, Словарь русских личных имен. Москва: Советская энциклопедия, 1966, lk 77.

¹² Vt Eesti kohanimeraamat. <https://www.eki.ee/dict/knr/index.cgi?Q=viru&F=M&C06=et> (1. VII 2019).

¹³ O. Dubitskaja, *Virantanaz* – kerdomus vepsäläzien elaijas. – Oma Mua. Karjalan rahvahan lehti, 1. II 2017, nr 4 (344). http://omamua.ru/issues/2017/noumeru_4/virantanaz_kerdomus_vepslaezen_elaijas/ (22. VII 2019).

¹⁴ Suomalaiset etunimet. <http://nimikirja.fi/a> (22. VII 2019); Saamelaiset nimet.

Eeposes on mõned deminutiivsed isikunimed, nagu *Pan'oi*, *Tal'oi*, *Van'oi*, mis on Arukase tekstis edastatud ilma peenendumärgita, seega kujul *Panoi*, *Taloi*, *Vanoi*, kuigi järelmärkuses on mainitud, et neid nimesid hääldatakse palataliseeritult. Siinkirjutaja ei pea sellist kirjutust õigeks. Vepsa nimed tuleks kirja panna nii, nagu nad esinevad vepsa keeles, seega peenendust tähistava apostroofiga. Ülakoma võiks ju asendada *j*-tähega, nagu seda tehakse meil vene eesnimede puhul (nt *Vasja* < umbkaudu *Vas'a*), ent kas see oleks mõistlik? See tuleks kõne alla üksnes juhul, kui me jääksime kirjakuju *Zaitseva* juurde, ent ka selle võiks edastada vepsa kirjaviihis, s.o *Zaiceva*. Vepsa käändelisele nimekujule *Tal'aižele* antud eesti vaste *Taloi'ksele* on ilmne lapsus (lk 114, 115). Petroskoi tõlkes on kasutatud täiesti venepäraseid nimekujusid *Panja*, *Talja* ja *Vanja*, millega ei tahaks samuti kuidagi nõus olla, liiati kui *Timoi* ja *Viroi* on edastatud iseloomuliku *oi*-suffiksiga. Läti, prantsuse jt rahvaste isikunimesid kirjutame ju nagu lähtekeeles, toimigem siis samuti ka sugulasrahvaste nime-dega. Paraku ei saa me eeskujuks võtta soome tõlke nimesid, sest *Pan'oi*, *Tal'oi* ja *Van'oi* on vahendatud kujul *Päini*, *Aljoi* ja *Väini*.

Madis Arukask on raamatu üsna pikas ja põhjalikus saatesõnas pealkirja „Vepslastest, nende ajaloo, traditsioo-

<https://lapsennimi.com/saamelaisset-nimet/> (23. VII 2019).

nilisest eluviisist ja maailmapildist” all andnud asjatundliku ja lugeja jaoks ammendava ülevaate (lk 249–271). Selle rikkalikust ainesest on üht-teist kasutanud ka siinsete ridade autor. Ühes alapeatükis on Nina Zaiceva teaduskirjutisele (2015) toetudes lühidalt kirjeldatud eepose saamise lugu, samuti on seal teost lühidalt iseloomustatud. Eraldi käsitletakse läänemeresoome ülejäänud eeposeid. Lõpetuseks vahendatakse vepsa keelest eesti keelde tõlkimise põhimõtteid. Saatesõna kirjutamisel on tõlkijale abiks olnud 56 kirjandusallikat (lk 273–277).

Vepsa rahvuseepos toimib nii rahvakuu ka teadusliku väljaandena, mida saab mõnuga lugeda kas algkeeles või tõlkena ning viimasel puhul ennast kommentaaride ja järelsõna abil vepсандuse vallas harida. Uurijad võivad allik- ja võrdlusmaterjalina teoseid kasutada mitmeti. Tartu Ülikooli Kirjastuse raamatu iga peatüki algus on illustreeritud vaid ornamentaalse vinjetiga, Petroskoiis üllitatud raamatu on Jekaterina Klimova mõneti rikkalikumalt illustreerinud, kuid selle figuraatiivsed kujutised siinkirjutajale küll ei meeldi. Edaspidiseks sooviks, et meie puht rahvaväljaanne oleks rikkalikult illustreeritud sisupiltidega ja varustatud kõvade kaantega. Samuti jäägem lootma vадja, isuri ja liivi rahvuseepose sünnile.

ENN ERNITS